

Damian Szymczak

ORCID: 0000-0001-6113-6030

(Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polska)

Kościół, religia i religijność a polskie życie polityczne w Galicji doby autonomii. Stan badań i postulaty badawcze

Rola Kościoła katolickiego w dziejach państwa i społeczeństwa polskiego jest ogromna. Dodatkowego znaczenia Kościół nabrał w okresie narodowej niewoli. Księża niejednokrotnie angażowali się w działalność patriotyczną, świeccy szukali oparcia w religii. Wraz z rozwojem nacjonalizmu dochodziło do coraz większej symbiozy narodu z katolicyzmem. Angażowanie się księży w działania polityczne przynosiło również napięcia polityczne, szczególnie w autonomicznej Galicji. Dotychczas brak jest syntezy poświęconej analizie miejsca duchowieństwa katolickiego i religii w galicyjskiej kulturze politycznej. Niniejszy artykuł jest próbą przybliżenia dotychczasowego dorobku naukowego w tej materii oraz postawienia kilku postulatów badawczych.

Słowa kluczowe: Galicja, Kościół katolicki, kultura polityczna, religijność, autonomia

Wprowadzenie

Truizmem jest konstatacja, że polityka i religia w polskim życiu narodowym w okresie rozbiorów spleta się w nierozzerwalny wręcz węzeł. Podkreślał to ksiądz, a zarazem historyk – Józef Guzdek, który we wstępie do wyboru publicystyki jednego z założycieli Zgromadzenia Zmartwychwstania Pańskiego Hieronima Kajsiwicza stwierdził: „Istnieje jakiś szczególny splot dziejów narodu polskiego i Kościoła, polityki i religii”¹. Nawet jeśli w tych słowach jest pewna przesada (w tym sensie, że i w życiu innych narodów w XIX w., np. serbskiego, splot religii i polityki ma fundamentalne znaczenie²), to niewąt-

¹ Ksiądz H. Kajsiwicz CR, *Ksiądz a polityka*, wstępem opatrzył ksiądz J. Guzdek, Kraków 2000, s. 10.

² Jak i generalnie narodów bałkańskich. Na ten temat między innymi: S. Rohdewald, *Götter der Nationen. Religiöse Erinnerungsfiguren in Serbien, Bulgarien und Makedonien bis 1944*,

pliwie Kościół katolicki i religijność dla Polaków w okresie braku własnego państwa odgrywały pierwszoplanową rolę³. Kościołowi wręcz nadawano miano azylu polskości, a nawet padały stwierdzenia o „unii narodu z ołtarzem”⁴. Owo przekonanie zostało spetryfikowane w postaci żywego cały czas (nawet i dzisiaj) mitu „Polaka-katolika”⁵. Celem niniejszego artykułu nie jest jednak pokazanie bezpośredniego zaangażowania duchowieństwa w Galicji w działalność patriotyczną, polityczną, tzw. narodowowyzwoleńczą itp., czy też przedstawienie osadzonej na katolicyzmie myśli polityczno-społecznej, jaką był np. ultramontanizm. Można przecież zaobserwować i pośrednie elementy religijnego wpływu religii na rzeczywistość polityczną, a to za pomocą długiego „cienia” oddziaływania kulturowego. Nawet środowiska i ugrupowania otwarcie niechętnie Kościołowi katolickiemu lub nawet religii jako takiej, często sięgały do retoryki i symboliki związanej z tą instytucją czy też obszarem życia. Warto tu przywołać nowatorską pracę Andrzeja Chwalby pt. *Sacrum i rewolucja* podejmującą problem stosunku socjalistów do praktyk i symboli religijnych⁶. Przywódcy i „zawodowi” działacze ugrupowań lewicowych sięgali bez skrępowania do religijnych „kodów kulturowych”, dzięki którym najłatwiej nawiązywali i podtrzymywali komunikację z potencjalnymi sympatykami, zwłaszcza z przedstawicielami niższych, słabo wykształconych (lub w ogóle pozbawionych wykształcenia) warstw społecznych, dla których świat pojęć nierozzerwalnie wiązał się z religią i porządkiem, jaki ona legitymizowała⁷. Religia towarzyszyła przecież każdemu od dzieciństwa, a jej język, symbolika i rytuały objaśniały otaczającą rzeczywistość⁸. Trudno było abstrahować od dziedzictwa „długiego trwania” paradygmatu opartego na religijnym (katolickim) porządku świata.

Köln–Wien–Weimar 2014; natomiast z niemieckiej perspektywy: G. Besier *Kirche, Politik und Gesellschaft im 19. Jahrhundert*, Oldenburg 2010; M. Jakubowski-Tiessen, *Religion zwischen Kunst und Politik: Aspekte der Säkularisierung im 19. Jahrhundert*, Göttingen 2004; z ukraińskiej perspektywy: J.P. Himka, *Kościół greckokatolicki a procesy narodotwórcze wśród Ukraińców w Galicji*, „Znak” 1985, nr 4, s. 41–52.

³ E. Jabłońska-Deptuła, *Legenda polska. Kościół – religia – patriotyzm 1764–1864*, Warszawa 2015. Ostatnio w tej kwestii: B. Porter-Szücs, *Wiara i ojczyzna: katolicyzm, nowoczesność i Polska*, Warszawa 2022.

⁴ E. Jabłońska-Deptuła, *Legenda polska*, s. 107.

⁵ Z. Zieliński, *Mit „Polak-katolik”* [w:] *Polskie mity polityczne XIX i XX wieku*, red. W. Wrzesiński, Wrocław 1994; L. Rett Ludwikowski, *Polityczny rodowód stereotypu Polaka-katolika*, „Zeszyty Naukowe UJ. Studia Religiologa”, [Kraków] 1978, z. 3.

⁶ Chwalba jednakże wychodzi w swym opracowaniu poza obszar Galicji. A. Chwalba, *Sacrum i rewolucja. Socjaliści polscy wobec praktyk i symboli religijnych*, Kraków 2007.

⁷ Warto w tym względzie skorzystać z dorobku antropologów, jak np. Ludwika Stomma; L. Stomma, *Antropologia kultury wsi polskiej w XIX wieku oraz wybrane eseje*, Łódź 2002.

⁸ D. Olszewski, *Polska kultura religijna na przełomie XIX i XX wieku*, Warszawa 1999.

Nie będzie chyba wielkim nadużyciem stwierdzenie, że sekularyzacja, tak kojarzona z postępowym XIX wiekiem („para i elektryczność”), w obszarze symboli, rytuałów politycznych czyniła stosunkowo powolne postępy⁹. Religia pozostawała w tej przestrzeni silnie obecna, choć zakorzeniona na różne sposoby. W I połowie XIX w. jej wyrazem w polskiej myśli politycznej był choćby mesjanizm. Co więcej, wraz z ekspansją idei nacjonalistycznych, bynajmniej niebagatelizujących znaczenia (tutaj w polskim przypadku) katolicyzmu, znaczenie religii w polityce wręcz wzrastało¹⁰. Konfesyjność poniekąd zaczęła wyznaczać ramy narodu. W przypadku Galicji okresu tuż przed wybuchem I wojny światowej wizyta w cerkwi greckokatolickiej bądź w kościele katolickim stawała się zatem manifestacją przynależności narodowej¹¹.

Tzw. autonomiczna Galicja w obrębie konstytucyjnej monarchii habsburskiej stanowiła jednakże specjalny przypadek, zwłaszcza na tle pozostałych zaborów. W przeciwieństwie do pruskiego i rosyjskiego panowała tu katolicka dynastia Habsburgów, a wyznanie to było niewątpliwie ważnym czynnikiem legitymizującym jej władzę. Pod sztandarem Kościoła nie trzeba było się również chronić, jak w przypadku Prus. Pod panowaniem protestanckich Hohenzollernów polskie duchowieństwo i katolicyzm tworzyły zaporę przed postęпами germanizacji. Ponadto Galicja od lat 60. XIX w. wkraczała w „epokę przejścia”. Określenia tego użył w jednym z artykułów ksiądz i działacz społeczny Jan Koźmian. Przypomniał je biograf Koźmiana i znawca dziejów Kościoła katolickiego w zaborze pruskim Przemysław Matusik, wykorzystując w tytule swej książki¹². Cytowane słowa mówiły o nadchodzących, a właściwie już realizujących się nieuchronnych zmianach społecznych związanych z procesami, które dzisiaj nazywamy modernizacyjnymi. Na nowo definiowały one w XIX w. rolę Kościoła, religii i duchowieństwa w życiu polskiego społeczeństwa, w tym także życia politycznego.

W Galicji procesy modernizacyjne przebiegały w odmienny sposób niż we wspomnianych Prusach (i oczywiście w należącem do imperium Romanowów

---

⁹ Nawet w odniesieniu do Europy Zachodniej Jürgen Osterhammel pisze o „ostrożnej sekularyzacji”. J. Osterhammel, *Historia XIX wieku. Przeobrażenie świata*, Poznań 2013, s. 1162.

¹⁰ Dotyczyło to Galicji, a zwłaszcza jej wschodniej części. Zob. A.A. Zięba, *Mniejszości Galicji w przededniu wojny. Perspektywy przegranych i zwycięzców Wielkiej Wojny: zbiorowe tożsamości i indywidualne doświadczenia w Europie Środkowo-Wschodniej (1914–1921)*; cz. I: *Imperialne obawy, narodowe nadzieje i rozczarowania*, red. A. Nowak, Warszawa 2018, s. 22.

¹¹ Charakterystyczne w tym względzie spostrzeżenia działacza narodowego Jana Zamorskiego. A. Wątor, *Na galicyskim Podolu. Praca narodowa i oświatowa w relacjach uczestników do roku 1914*, Szczecin 2019. Problem z perspektywy małego miasteczka wschodniogalicyskiego pokazała w swej książce Jadwiga Hoff. J. Hoff, *Mieszkańcy małych miast Galicji Wschodniej w okresie autonomicznym*, Rzeszów 2005, s. 31–60.

¹² P. Matusik, *Nadeszła epoka przejścia. Nowoczesność w piśmiennictwie katolickim Poznańskiego 1836–1871*, Poznań 2011.

Królestwie Polskim). Pańszczyzna została tu zniesiona dopiero w 1848 r. Konstytucjonalizm na dobre zadomowił się trzynastcie lat później, od 1861 r. Wraz z nim ruszyła przebudowa instytucjonalna państwa. Jej wyrazami było powołanie parlamentu centralnego i galicyjskiego Sejmu Krajowego, nowe prawo prasowe¹³, wprowadzenie samorządu gminnego, następnie powiatowego, polonizacja administracji rządowej, sądownictwa oraz szkolnictwa¹⁴. Wszystko to – oczywiście stopniowo i powoli – uruchamiało procesy przemian społecznych. Polegały one między innymi na emancypacji politycznej coraz szerszych, dotychczas niezaangażowanych lub biernych warstw ludności galicyjskiej, przede wszystkim chłopskiej, przyspieszając tym samym proces ich upodmiotowienia. Tak więc „poddani” przeobrażali się w „obywateli”, z roku na rok coraz bardziej nabierając świadomości znaczenia głosu wyborczego. Na dodatek zasiedziała dotychczas ludność chłopska w peregrynacjach za chlebem zaczęła poznawać świat, dostrzegać alternatywne sposoby funkcjonowania społeczeństw, nabierać pewności siebie. Znaczenie dotychczasowych elit szlacheckich ulegało stopniowej erozji, a monarchia zmierzała w kierunku liberalnego prawodawstwa broniącego, nawet jeśli początkowo bez przekonania lub nieudolnie, autonomii jednostki. W związku z tym musiało pojawić się pytanie, jaką rolę w nowych stosunkach politycznych powinny odgrywać Kościół, duchowieństwo, a jaką religia, zwłaszcza wobec ciągle żywego w monarchii habsburskiej dziedzictwa józefinizmu, widzącego w duchowieństwie rodzaj urzędników państwowych. Aktywną czy bierną? Zaangażowaną politycznie czy ograniczoną do spraw sacrum, moralności i zbawienia? Broniącą dawnych hierarchii i dystansów społecznych, czy też popierającą proces egalitaryzacji społeczeństwa? Dyskutowano, czy świątynie mogą być miejscami agitacji politycznej, a księża politykami. Jaką postawę powinni zająć duchowni wobec narastających problemów politycznych, społecznych, ekonomicznych i narodowościowych? Nad sprawą politycznego zaangażowania Kościoła zastanawiano się już w rewolucyjnym 1848 r., a poruszył ją w kurendzie biskup tarnowski Józef Grzegorz Wojtarowicz¹⁵. Kilkanaście lat później kwestię tę podjął na pierwszej sesji Sejmu Krajowego Galicyjskiego w 1861 r. poseł Seweryn Smarzewski, który kleru z udziału w życiu politycznym nie wykluczał, ale zaangażowanie w agitację polityczną

¹³ Choć miało ono swoje wyraźne ograniczenia. A. Dziadzio, *Cenzura prasy w Austrii 1862–1924. Studium historyczno-prawne*, Kraków 2012, s. 26–29.

¹⁴ M. Bobrzyński, W.L. Jaworski, J. Milewski, *Z dziejów odrodzenia politycznego Galicji 1859–1873*, Warszawa–Kraków 1905, s. 19.

¹⁵ Hierarcha wyraził pogląd, że kazalnica nie jest miejscem „tłumaczenia i roztrząsania” spraw politycznych. Na pogląd ów powoływali się 50 lat później w Sejmie Krajowym galicyjskim ludowcy, zmagając się z następcami biskupa Wojtarowicza. „Kurier Lwowski” nr 89 z 30 III 1899, s. 2.

już tak. Do najważniejszych zadań duchowieństwa – argumentował poseł – należy bowiem godzenie „zwaśnionych stron”. Jak ma je jednak duchowieństwo realizować – pytał się retorycznie Smarzewski – jeśli samo staje się stroną sporu politycznego?¹⁶ Oczywiście katalog problemów jest szerszy, bo dotyczy również osób świeckich i ich stosunku do politycznego zaangażowania Kościoła, co jest niezwykle ważkim zagadnieniem, choćby na gruncie wspomnianych dążeń emancypacyjnych niższych warstw społecznych spod politycznego wpływu hierarchii duchownej.

Choć zmiany modernizacyjne w Galicji, w tym na polu sekularyzacji, postępowały, to nie doszło do jakiegoś widocznego przełomu. Dostrzegali to także postronni obserwatorzy. Warto w tym względzie przywołać opinię austriackiego urzędnika i polityka Rudolfa Siegharta (1866–1934), który stwierdził, że galicyjska ludność „była absolutnie oddana duchowieństwu”¹⁷. Według niego prowincja ta, podobnie jak Kraina (dzisiejsza Słowenia) i częściowo Morawy, należała do obszarów monarchii habsburskiej, gdzie wpływ Kościoła zaznaczał się niezwykle mocno.

Stan badań

Zastanawiające, że w sumie niewielu badaczy pochyliło się nad problematyką związków religii (i religijności) z polityką w Galicji w okresie autonomii. I to pomimo tego, że potencjał tematu, dla wcześniejszej wprawdzie epoki, pokazał nieżyjący już ksiądz Jan Kracik w pracy *W Galicji trzeźwiejącej, krwawej, pobożnej*¹⁸. Dlatego aktualna pozostaje konstatacja wygłoszona kilkanaście lat temu przez badacza inteligencji i procesów modernizacyjnych Macieja Janowskiego, który stwierdził, że badania w tym względzie, jeśli idzie o Galicję, nader powoli „nabierają rozpędu”¹⁹. W tym miejscu trzeba podkreślić, iż celem niniejszego fragmentu artykułu nie jest szczegółowe omówienie dotychczasowej historiografii dotyczącej historii Kościoła rzymskokatolickiego w Galicji. Ma ona wiele odsłon, osiągnięć i nieustannie przyrastający dorobek. Mieści się w nim dużo świetnych prac dotyczących działalności edukacyjnej Kościoła i duchowieństwa, dziejów zgromadzeń zakonnych, administracji diecezjalnej,

¹⁶ Sprawozdania stenograficzne z rozpraw galicyjskiego Sejmu Krajowego, 5 posiedzenie 1 sesji z 22 kwietnia 1861 r., Lwów 1861, s. 181.

¹⁷ R. Sieghart, *Die letzten Jahrzehnte einer Großmacht. Menschen, Völker, Probleme des Habsburger-Reichs*, Berlin 1932, s. 271.

¹⁸ J. Kracik, *W Galicji trzeźwiejącej, krwawej, pobożnej*, Kraków 2008.

¹⁹ Janowski odnosił tę uwagę zresztą generalnie do badań nad galicyjską religijnością. M. Janowski, *Dzieje Galicji jako problem historyczny – po latach*, „Kwartalnik Historyczny” 2009, z. 2, s. 8.

pielgrzymowania itd.²⁰. Zasadniczym zamiarem niniejszego przyczynku jest przypatrzenie się problemowi relacji religijności i religii, także w instytucjonalnym wymiarze (Kościół katolicki oraz duchowieństwo), z obszarem szeroko rozumianej polityki. Zanim jednak zostanie wskazane kilka istotnych obszarów wartych naukowej eksploracji, należy przyjrzeć się dotychczasowemu dorobkowi w materii związków religii i Kościoła z polityką. Naturalnie z przyjęciem założenia, że retrospekcja będzie miała charakter przeglądowy.

W tym względzie niewątpliwie istotny dorobek odnotowuje biografistyka. Jej początki, choć w nieco hagiograficznej formie, sięgają jeszcze czasów monarchii habsburskiej²¹. Zupełnie współcześnie trzeba odnotować opracowaną przez Renatę Król-Mazur biografię biskupa na wskroś politycznego – Józefa Teodorowicza, wykraczającą chronologicznie oczywiście poza dzieje Galicji²². Także wielu innych hierarchów doczekało się naukowych monografii. Dysponujemy gruntowną (do 1914 r.) biografią metropolity Andrzeja Szeptyckiego, który do pewnego momentu jest człowiekiem „pogranicza” polsko-ukraińskiego²³, metropolity krakowskiego Adama Stefana Sapiehy (oczywiście również tylko częściowo dotyczącą dziejów Galicji)²⁴, zaangażowanego niepodległościowo lwowskiego biskupa pomocniczego Władysława Bandurskiego²⁵, biskupa krakowskiego Antoniego Gałęckiego²⁶. Podejmowane są prace nad biografią kardynała Jana Puzyny²⁷. Swoje książkowe monografie otrzymali aktywni na niwie politycznej duchowni: Stanisław Stojałowski²⁸, Eugeniusz

²⁰ Przede wszystkim do okresu porzobiorowego mamy monumentalną syntezę: *Historia Kościoła w Polsce*, t. 2: 1764–1945, cz. 1: 1764–1918, red. B. Kumor, Z. Obertyński, oprac. J. Ataman, Warszawa 1979. Jeśli chodzi o ormiańskich katolików: T. Krzyżowski, *Archidiecezja lwowska obrządku ormiańskokatolickiego w latach 1902–1938*, Kraków 2020.

²¹ S. Tarnowski, *Kardynał Dunajewski: książę biskup krakowski: wspomnienie pośmiertne*, Kraków 1894; E. Komar, *Kardynał Puzyna (moje wspomnienia)*, Kraków 1912.

²² R. Król-Mazur, *Działalność polityczna arcybiskupa Józefa Teofila Teodorowicza w latach 1888–1923*, Kraków 2013.

²³ M. Nowak, *Dwa światy. Zagadnienie identyfikacji narodowej Andrzeja Szeptyckiego w latach 1865–1914*, Gdańsk 2018.

²⁴ J. Czajkowski, *Kardynał Adam Stefan Sapieha*, Wrocław 1997; biografię posiada również biskup pomocniczy lwowski Bolesław Twardowski, jednak sakrę otrzymał dopiero w 1918 r. G. Hajko, *Arcybiskup Bolesław Twardowski (1864–1944). Metropolita lwowski obrządku łacińskiego*, Rzeszów 2010.

²⁵ W.J. Wysocki, A.C. Żak, *Biskup Władysław Bandurski*, Pruszków 1997.

²⁶ S. Dobrzański, *Biskup Antoni Gałęcki wikariusz apostolski krakowski 1862–1879, Studia z Historii Kościoła w Polsce*, Warszawa 1972.

²⁷ S. Marchel, *Przyczynek do biografii kardynała Jana Maurycego Puzyny (1842–1911)*, „Echa Przeszłości” 2020, XXI/2, s. 121–152.

²⁸ F. Kącki, *Książdz Stanisław Stojałowski i jego działalność społeczno-polityczna*, Lwów 1937; A. Kudłaszyk, *Książdz Stanisław Stojałowski. Studium historyczno-prawne*, Wrocław 1998; S. Pałach, *Książdz Stanisław Stojałowski: obrońca ludu polskiego*, Marki 1999; J. Pietrzak, *Mysł*

Okoń²⁹, Ludwik Ruczka³⁰ i Adam Kopyciński³¹, Zygmunt Golian³², Jan Badeni³³, Walerian Kalinka³⁴. Wielu duchownych, którzy w mniejszym lub większym stopniu otarli się o politykę, otrzymało swoje biogramy³⁵.

Naturalnie, nie wszystkie z wymienionych prac są poświęcone wyłącznie historii politycznej. Natomiast w dziedzinie myśli politycznej i społecznej związanej z katolicyzmem trzeba wymienić choćby dorobek Jerzego Kuzickiego³⁶, Bogdana Szlachty³⁷, Ludwika Retta-Ludwikowskiego³⁸, księdza Rafała Szczurowskiego³⁹, Dominiki Sozańskiej i Beaty Ziębińskiej⁴⁰, czy sięgając do dawniejszych opracowań – Wilhelma Feldmana⁴¹. Historyczno-socjologiczne ujęcie związku religii ze świadomością narodową pokazał w swej monografii Michał Łuczewski⁴². O wpływie państwa Habsburgów na elity duchowieństwa katolickiego pisał ksiądz Stanisław L. Piech⁴³. W zakresie udziału ducho-

---

społeczno-polityczna ks. Stanisława Stojalowskiego [w:] „Rodzinna Europa”. Europejska myśl polityczno-prawna u progu XXI wieku, red. P. Fiktus, H. Malewski, M. Marszał, Wrocław 2015, s. 171–83.

²⁹ T. Rek, *Ksiądz Eugeniusz Okoń*, Warszawa 1962; W. Stankiewicz, *Okoń Eugeniusz (1881–1949)* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXIII, Wrocław 1978.

³⁰ M. Micińska, *Ksiądz Ludwik Ruczka. Opiekun sybiraków z 1863 roku – polityk galicyjski – proboszcz Kolbuszowej*, Warszawa 2015.

³¹ W. Gąsiewski, *W Bogu tylko człowiek tu zwycięża. Działalność religijna, społeczna i patriotyczna ks. dr Adama Kopycińskiego jako proboszcza parafii Gawłuszowice w latach 1893–1914 – przyczynki biograficzne*, Mielec 2010.

³² W. Baliński, *Kapłan Bożego miłosierdzia Ksiądz Zygmunt Golian*, Kraków 2022. Zostały wydane również teksty księdza Goliana: Z. Golian, *O moderantach, doczesnej władzy papieża i patriotyzmie chrześcijańskim*, Kraków 2022.

³³ A.P. Bieś, *Jan Badeni SJ (1858–1899). U początków ruchu społecznego katolików w Galicji*, Kraków 2012.

³⁴ J. Mrówczyński, *Ks. Walerian Kalinka. Życie i działalność*, Poznań–Warszawa–Lublin 1972.

³⁵ Np. A. Nowak, *Słownik biograficzny kapłanów diecezji tarnowskiej 1786–1985*, t. 1–4, Tarnów 1999–2004.

³⁶ J. Kuzicki, *Orężem i pracą: życie i działalność Walerego Wielogłowskiego (1805–1865)*, Rzeszów 2005.

³⁷ W szerszym ujęciu o nurcie ultramontańskim: B. Szlachta, *Ład – Kościół – naród*, Kraków 1996.

³⁸ R. Rett Ludwikowski, *Szkice na temat galicyjskich ruchów i myśli politycznej (1848–1892)*, Kraków 1980.

³⁹ R. Szczurowski, *Socjaliści w polskiej publicystyce katolickiej lat 1878–1918*, Kraków 2001.

⁴⁰ B. Ziębińska, D. Sozańska, *Polityka społeczna w Krakowie na przełomie XIX i XX wieku: konserwatyzm i katolicka myśl społeczna*, Kraków 2021.

⁴¹ W. Feldman, *Stronictwa i programy polityczne w Galicji*, t. 2, Kraków 1907.

⁴² M. Łuczewski, *Owieczny naród. Polak i katolik w Żmijce*, Toruń 2012.

⁴³ S.L. Piech, *Wychować dla Kościoła i państwa. Formacja elity duchowieństwa galicyjskiego w Wiedniu 1775–1918*, Kraków 2012.

wieństwa w galicyjskim życiu politycznym ogromną wartość ma imponujący dorobek edytorski przywołanego już księdza Józefa Wołczańskiego. Warto wspomnieć choćby o ostatnim, obszernym wydawnictwie: *Arcybiskup Józef Teodorowicz. Studia i materiały*⁴⁴. Wątek politycznych nie brakuje i w opracowanej przez Annę Krochmal korespondencji grekokatolickiego biskupa przemyskiego Grzegorza Czechowicza⁴⁵. Polityka przewija się ponadto w wielu drobniejszych artykułach o duchowieństwie galicyjskim⁴⁶. Należy ponadto wspomnieć o tekstach Andrzeja Dziadzio dotyczących relacji Kościół – państwo w monarchii habsburskiej⁴⁷. Passusy o stosunku galicyjskich liberałów do kwestii zaangażowania politycznego Kościoła znajdziemy w pracach Włodzimierza Bernackiego i cytowanego już Macieja Janowskiego⁴⁸. Wątki dotyczące roli relacji wyznaniowych, a zatem i religii w polityce lokalnej, występują w studium Łukasza T. Sroki⁴⁹ oraz książce Tomasza Pudłockiego⁵⁰, by wymienić tylko przykładowe prace.

⁴⁴ *Arcybiskup Józef Teodorowicz (1864–1938). Studia i materiały*, oprac. nauk. i red. J. Wołczański, Kraków 2017, także gdy idzie o postać arcybiskupa Józefa Bilczewskiego; tenże, *Listy biskupa Grzegorza Chomyszyna do arcybiskupa Józefa Bilczewskiego z lat 1904–1922*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 2003, 36/1, s. 235–251; tenże, *Listy biskupa Leona Wałęgi do arcybiskupa Józefa Bilczewskiego z lat 1900–1922*, „Nasza Przeszłość”, t. 90, s. 181–386. Zaprezentowano tu oczywiście tylko wybór z imponujących dokonań edytorskich księdza Wołczańskiego.

⁴⁵ K. Czechowicz, *Korespondencja grekokatolickiego biskupa przemyskiego 1897–1914*, wydała A. Krochmal, Przemyśl 1998.

⁴⁶ E. Wojtusiak, *Duchowieństwo ludowe w diecezji tarnowskiej 1868–1918*, „Nasza Przeszłość”, t. 41, Kraków 1974, s. 77–134; Z. Pałka, *Ks. Leon Pastor (1846–1912)*, „Rocznik Kolbuszowski” 2011, 11, s. 97–106; S. Marchel, *Obraz i zadania Kościoła katolickiego w Galicji przełomu XIX i XX stulecia w pismach kardynała Jana Maurycego Puzyny (1842–1911)* [w:] *Rola Kościoła w dziejach Polski. Kościoły w Rzeczypospolitej*, red. J. Krochmal, Warszawa 2017, s. 235–249; S. Rymar, *Ksiądz Wojciech Stępek*, „Nasza Przeszłość”, [Kraków] 1961, t. 13, s. 269–286.

⁴⁷ A. Dziadzio, *Wolność wyznania i sumienia a przymus religijny w austriackiej monarchii konstytucyjnej 1867–1914*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, [Poznań] 1993, t. XLV, s. 65–85; tenże, *Ochrona prawna Kościoła i religii katolickiej w monarchii austriackiej w świetle konfiskat prasy galicyjskiej (XIX/XX w.)* [w:] *Spółczeństwo a władza. Ustrój, prawo, idee*, red. J. Przygodzki i M.J. Ptak, Wrocław 2010, s. 529–558; tenże, *Osobowe prawo małżeńskie w Austrii na tle stosunków państwo – Kościół katolicki (XVIII–XIX w.)* [w:] „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa”, Kraków 2004, s. 107–120.

⁴⁸ W. Bernacki, *Jednostka Naród Niepodległość. Myśl polityczna demoliberalów galicyjskich (1882–1905)*, Kraków 1997; M. Janowski, *Inteligencja wobec wyzwań nowoczesności. Dylematy ideowe polskiej demokracji liberalnej w Galicji w latach 1889–1914*, Warszawa 1996.

⁴⁹ Ł.T. Sroka, *Rada Miejska we Lwowie w okresie autonomii galicyjskiej 1870–1914: studium o elicie władzy*, Kraków 2012.

⁵⁰ T. Pudłocki, *Iskra światła czy kopcąca pochodnia? Inteligencja w Przemyślu w latach 1867–1939*, Kraków 2009.

W tym przeprowadzonym w telegraficznym skrócie przeglądzie dokonań historiografii nie zawarto rozważań dotyczących interesującego dorobku dziejopisarstwa ukraińskiego lub polskich prac o duchowieństwie greckokatolickim. Zaznaczę tu tylko, że jest on istotny także ze względu na polską politykę wobec Kościoła greckokatolickiego⁵¹. Z tego punktu widzenia nadzwyczaj frapujący jest choćby przypadek Galicjan określanych „Gente Rutheni, natione Poloni”, nad którym pochylił się krakowski historyk Adam Świątek⁵².

Postulaty

Z tego krótkiego przeglądu wynika, że nie powstała dotychczas praca o roli Kościoła rzymskokatolickiego w galicyjskiej polityce doby tzw. autonomii czy też syntezująca udział duchowieństwa w tej przestrzeni życia społecznego. Podobnie jest z miejscem religii katolickiej w polityce galicyjskiej, spoglądając oczywiście na to zagadnienie z wyartykułowanej w tytule niniejszego szkicu perspektywy społeczeństwa polskiego. Wszystko, co wiemy na te tematy, pochodzi głównie z kontekstu studiów biograficznych lub monografii poświęconych zasadniczo innej tematyce. Dodać wypada, że brakuje również ujęcia stosunku do Kościoła i religii z pozycji polskich elit politycznych i państwowych, zwłaszcza ich przedstawicieli zasiadających na eksponowanych stanowiskach ministerialnych. *De facto* od II połowy lat 60. XIX w. współrzędziły one Galicją i monarchią habsburską. Jak interesujące i perspektywiczne jest to zagadnienie, udowadnia praca nieżyjącej już austriackiej historyczki Edith Saurer pt. *Die politischen Aspekte der österreichischen Bischofsernennungen 1867–1903*⁵³. Książka świetnie pokazuje, jak ważny był dla państwa Habsburgów polityczny aspekt funkcjonowania wyższej hierarchii duchownej. Co więcej, w przypadku Galicji sporo

⁵¹ Sięgam tylko do polskich autorów. Przykładowo W. Kołbuk, *Galicyjski episkopat greckokatolicki wobec Polaków i kultury polskiej*, „Roczniki Humanistyczne” 1996, t. XLIV, z. 7, s. 299–316; W. Osadczy, *Święta Ruś. Rozwój i oddziaływanie idei prawosławia w Galicji*, Lublin 2007; B. Wójtowicz-Huber, *Ojcowie narodu. Duchowieństwo greckokatolickie w ruchu narodowym Rusinów galicyjskich (1867–1918)*, Warszawa 2008. Pośrednio o wyborczej aktywności duchowieństwa greckokatolickiego (ale również katolickiego): M. Semczyszyn, *Galicyjskie wybory. Działalność Centralnego Komitetu Wyborczego w Galicji Wschodniej w latach 1867–1906*, Warszawa 2014.

⁵² A. Świątek, *Gente Rutheni, natione Poloni. Z dziejów Rusinów narodowości polskiej w Galicji*, Kraków 2014; następnie interesujący artykuł Stanisława Pijaja dotyczący greckokatolickiego księdza Stepana Kaczały. S. Pijaj, *Działalność Jerzego Czartoryskiego i Stefana Kaczały na rzecz zawarcia ugody polsko-ukraińskiej w Galicji w latach siedemdziesiątych XIX wieku* [w:] *Galicia: studia z dziejów społeczno-gospodarczych*, Kraków 2017, s. 161–180.

⁵³ E. Saurer, *Die politischen Aspekte der österreichischen Bischofsernennungen 1867–1903*, Wien 1968.

dowiadujemy się z tej monografii, jakimi względami kierowali się polscy politycy (ministrowie, namiestnicy) forsując bądź blokując poszczególne awanse, stawiając na tego a nie innego dostojnika. Niestety monografia Saurer doprowadzona została tylko do 1903 r., a więc pomija istotny w dziejach politycznych tej prowincji okres przed wybuchem I wojny światowej, pełen narastających napięć i konfliktów politycznych. Dlatego warto postulować kontynuację tych badań w wiedeńskich archiwach, poszerzoną zresztą o kwerendę w spuściznach polskich polityków, do których nie sięgnęła autorka tej cennej pracy. Kapitalne w tym względzie mogą być materiały po ministrze dla Galicji Florianie Ziemiałkowskim dotyczące kwestii kontrowersyjnego biskupa Antoniego Gałęckiego⁵⁴. Ważkie źródła dla tego obszaru badań znajdują się w spuściznie Michała Bobrzyńskiego. Do ustąpienia Bobrzyńskiego z funkcji namiestnika i obalenia opracowanej pod jego patronatem reformy wyborczej do Sejmu Krajowego przyczynił się przecież słynny list galicyjskich biskupów. Listy od duchownych znajdziemy także w spuściznie ministra Wacława Zaleskiego (np. J. Bilczewskiego i A.S. Sapiehy), podobnie jak jego ojca Filipa Zaleskiego, namiestnika i ministra dla Galicji⁵⁵. Następnie warto sięgnąć do spuścizny po Włodzimierzu Kozłowskim⁵⁶. Pierwszorzędnymi materiałami dysponuje Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego w Warszawie. Są to spuścizny ważnych działaczy ludowych (Stanisław Stojałowski, Karol Lewakowski, Andrzej Średniawski, Jakub Bojko) oraz aktywistów niższego szczebla. Generalnie na nazwiska reprezentantów duchowieństwa natrafimy w indeksach spuścizn większości wybitnych przedstawicieli galicyjskiego życia politycznego, zdeponowanych w polskich archiwach i bibliotekach: Tadeusza Rutowskiego, Henryka Wodzickiego czy Marii i Bolesława Wysłouchów. Doskonałym przykładem potencjału źródłowego w tym względzie jest opracowana przez Tomasza Sikorskiego i Adama Wątora korespondencja Jana Gwalberta Pawlikowskiego⁵⁷.

Warte analizy są nie tylko spuścizny polityków. Dzięki ogromnej pracy edytorskiej przywoływanego już księdza Józefa Wołczańskiego odsłania się nie-

---

⁵⁴ D. Szymczak, *Galicyjska „ambasada” w Wiedniu. Dzieje ministerstwa dla Galicji 1871–1918*, s. 121. Ciekawa, gdy idzie o sprawę kościoła greckokatolickiego, jest korespondencja Ziemiałkowskiego z biskupem Iwanem Stupnickim. *Листи мин. Флоріана Зіеміалковського до еп. Івана Ступницького*, „Записки Наукового Товариства ім. Шевченка”, 1908, t. CXXXV, s. 121–133. Przebadania pod kątem zagadnień związanych ze sprawami religii wymaga spuścizna Ziemiałkowskiego zdeponowana w lwowskim archiwum państwowym. Centralne Państwowe Historyczne Archiwum Ukrainy we Lwowie, Archiwum F. Ziemiałkowskiego, Fond 93.

⁵⁵ Lwowska Naukowa Biblioteka im. W. Stefanyka, NAN Ukrainy, Papiery Zaleskich.

⁵⁶ Archiwum Włodzimierza Kozłowskiego, Zespół 59, rkps 372, cz. 1, k. 52–62.

⁵⁷ Sporo materiału źródłowego odnoszącego się do księdza Stojałowskiego, ale i księdza Okonia, księdza Adama Kopycińskiego czy Władysława Bandurskiego. T. Sikorski, A. Wątor, *Korespondencja i papiery polityczne Jana Gwalberta Pawlikowskiego z lat 1904–1914*, Radzimin–Szczecin 2014.

wykorzystany potencjał korespondencji duchownych dla badania dziejów politycznych Galicji⁵⁸. Zapewne wiele cennego materiału kryją pozostałe spuścizny duchownych. Dokumentuje to katalog „Tek Sapieżyńskich”, czyli archiwum metropolity Adama Stefana Sapiehy przechowywany w Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie. We wspomnianym zasobie znajduje się korespondencja z politykami i duchownymi, w tym materiały dotyczące stosunku do ruchu ludowego⁵⁹. W analizie tego typu zasobów nie chodzi zresztą jedynie o tzw. historię wydarzeniową, czyli ustalenie wpływu duchowieństwa na konkretne epizody z dziejów politycznych, rekonstrukcję stanowisk politycznych czy ocenę położenia politycznego. Oczywiście nie należy tym źródłom odmawiać wartości poznawczej dla ustalania tzw. faktów, zwłaszcza że biskupi i duchowieństwo z reguły nie wysuwali się na pierwszy plan, działając raczej za kulisami. Marzeniem każdego historyka jest niewątpliwie móc zajrzeć za te kulisy i ustalić, kto i jaką rolę odgrywał w różnych wypadkach. Niemniej analiza tej korespondencji obiecuje znacznie większe korzyści. Pozwala bowiem podjąć badania nad świadomością polityczną duchowieństwa (w tym wypadku wyższego szczebla, ale nie tylko), dokonać analizy świata pojęć i wyobrażeń politycznych, wreszcie przejść do studiów nad mentalnością. Mamy zatem pierwszorzędny materiał do badań nad kulturą polityczną galicyjskiego duchowieństwa katolickiego. Badając ten problem, warto sięgnąć do metod zaproponowanych przez Quentina Skinnera, który świetnie pokazał, jak badanie pojęć przyczynia się do poszerzenia wiedzy o przemianach społecznych⁶⁰. Dotyczy to zarówno duchowieństwa, jak i wiernych posługujących się pojęciami religijnymi w polityce. Do tej kwestii przyjdzie jeszcze powrócić w dalszych partiach tekstu.

Niezwykle istotny był również wpływ duchowieństwa na politykę lokalną w Galicji, nie tylko hierarchów, ale przede wszystkim szeregowych kapłanów. O klerikalizacji życia publicznego w mieście pisał w zajmującej pracy o inteligencji w Przemyślu przywoływany już Tomasz Pudłocki⁶¹. Nie zawsze jednak ten wielonurtowy wpływ realizował się na drodze formalnej, na co zwracał uwagę Łukasz T. Sroka. Jest więc on trudniejszy do ustalenia źródłowo⁶². Mimo wszystkich przeszkód epidemiologicznych oddziaływanie duchowieństwa rysuje się jednak dość jasno w źródłach prasowych, i to bynajmniej nie tylko

---

⁵⁸ Także gdy idzie o postać arcybiskupa Józefa Bilczewskiego. J. Wołczański, *Listy biskupa Grzegorza Chomyszyna do arcybiskupa Józefa Bilczewskiego z lat 1904–1922*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 2003, 36/1, s. 235–251; tenże, *Listy biskupa Leona Wałęgi do arcybiskupa Józefa Bilczewskiego*.

⁵⁹ *Katalog Tek Sapieżyńskich*, red. D. Kościółek, Kraków 2013, s. 83–84.

⁶⁰ Q. Skinner, *Metoda historyczna i wolność republikańska*, Toruń 2016, s. 23–132.

⁶¹ T. Pudłocki, *Iskra światła czy kopcąca pochodnia*, s. 232.

⁶² Na znaczenie wpływu Kościoła i katolików oraz związane z tym dylematy poznawcze zwraca uwagę Ł.T. Sroka, *Rada miejska we Lwowie*, s. 294–295.

tych krytycznych wobec kleru, czyli związanych z socjalizmem czy ludowcami. Jednakże trudno znaleźć osobne badania na ten temat. Rola księdza jako polityka czy działacza społeczno-politycznego rozpatrywana była zazwyczaj przez pryzmat przypadków, takich jak wymieniany tu wielokrotnie ksiądz Stanisław Stojalowski czy inni kapłani. Tymczasem duchowieństwo szeroko aktywizowało się na gruncie krajowej i lokalnej polityki. Obecne było w instytucjach samorządu, czynne w kampaniach wyborczych różnych szczebli, nawet jeśli nie zawsze była to działalność w pierwszym szeregu, a czasami i nie we wspólnym szeregu z innymi duchownymi. Relacje z dworem, miejscowymi elitami tworzyły różnego rodzaju nieformalne systemy klientalne, w których duchowieństwo miało zagwarantowane miejsce. Starano się podejmować skoordynowane akcje, aby wpłynąć na decyzje wyborcze wiernych, ich zachowania polityczne, „chronić” przed „radykalizmem”. Legitymizację określonej polityki i idei politycznych miały zagwarantować rytuały religijno-polityczne, pełniące ponadto funkcję dyscyplinującą. Przykładowo za pomyślność wyborów w 1895 r. (czyli klęskę przeciwników spod znaku Stronnictwa Ludowego) nakazano odmawiać w kościołach różaniec, na niedzielnych sumach zaś wystawiono do adoracji Najświętszy Sakrament. Sięgano więc po potężne i nieobojętne dla „ludu” środki perswazyjne. Głęboka ludowa religijność wiernych nie pozwalała na przechodzenie do porządku nad tak potężnymi groźbami. Dotykamy tu ważnej, emocjonalnej sfery życia politycznego, które „kuło się” na poziomie wielu parafii. Warto by przeanalizować, jak wpływy duchowieństwa (z różnego poziomu, od parafii do diecezji) przekładały się na wybór kandydatów w poszczególnych okręgach wyborczych i jak kształtowały świadomość polityczną społeczeństwa. Czy tak ostentacyjna aktywność Kościoła i duchowieństwa przynosiła oczekiwane efekty, czy wręcz przeciwnie, mobilizowała przeciwników i stopniowo ośmielała do sprzeciwu?⁶³ Czy zmagania z zaangażowanymi politycznie księżmi wpływały na stosunek wiernych do religii? Charakterystyczne, że grono zwolenników atakowanego przez Kościół chłopskiego polityka Jakuba Bojki, po zdobyciu przezeń mandatu poselskiego w 1895 r., „runęło ławą do kościoła w Dąbrowie, by podziękować Bogu za zwycięstwo i tam klęcząco odmówiła sporo modlitw i pieśni”⁶⁴. Oczywiście bez współudziału ledwo kryjącego irytację proboszcza. Zacytowany fragment z wydanych jeszcze w latach 50. pamiętników Bojki wskazuje na możliwości „wczytania się” na nowo w już opublikowane, łatwo dostępne źródła, postawienia nowych pytań badawczych i ponownej interpretacji zapisów⁶⁵. Ten

⁶³ *Nadużycie ambony*, „Kurier Lwowski” nr 297 z 26 X 1894, s. 1.

⁶⁴ J. Bojko, *Ze wspomnień*, Warszawa 1959, s. 225.

⁶⁵ Dysponujemy choćby serią wspomnień wydawanych przez Ludową Spółdzielnię Wydawniczą. Np. J. Słomka, *Pamiętnik włościanina. Od pańszczyzny do dni dzisiejszych*, Warszawa 1983.

postulat odnosi się zresztą nie tylko do memuarystyki czy epistolografii, która wyszła spod włościańskich piór, ale i prasy.

Przejdźmy do dalszych postulatów. Otóż warto przywołać obserwacje, o których pisał już Wincenty Witos w swych wspomnieniach, dotyczące zmiany pokoleniowej. Witos dostrzegł na przełomie XIX i XX w. wejście na plebanie synów chłopskich, którzy wypierali proboszczów pochodzenia szlacheckiego i mieszczkańskiego. Generalnie nie oceniał pozytywnie tej zmiany⁶⁶. Uwagi Witos'a są zachętą dla historyka, aby sięgnąć do tzw. historii pokoleniowej⁶⁷. Za pomocą tego rodzaju ujęcia można spróbować prześledzić następujące w kolejnych generacjach duchowieństwa zmiany w mentalności, wykształceniu czy tzw. formacji duchowej oraz pokusić się o ocenę ich wpływu na jego świadomość i postawy polityczne. Zapewne wiele zależało od biskupa kierującego diecezją, ale czy mimo wszystko nie mieliśmy do czynienia z kształtowaniem się nowego modelu duchownego, aktywnego w życiu społeczno-politycznym? Dodać wypada, że przyczynek w tym kierunku w tekście pt. *Duchowieństwo ludowe w diecezji tarnowskiej* popełnił wymieniany, niestety już nieżyjący ksiądz Edward Wojtusiak⁶⁸.

Z tego typu analizą można połączyć sygnalizowane wcześniej badania nad wykorzystaniem symboliki religijnej i rytuału religijnego w kulturze politycznej. To swoiste religijno-polityczne teatrum przemawiało zapewne niezwykle silnie, zwłaszcza do dominującej w Galicji ludności wiejskiej. Sięgnięcie po te „narzędzia” było istotne nie tylko podczas akcji wyborczych, o czym już nadmieniono. Kościół, choćby w osobie proboszcza czy wikarego, pełnił przecież pierwszoplanową rolę w wyjaśnianiu funkcjonowania świata polityki, tłumaczeniu, czym jest władza, skąd pochodzi, jakie są jej etyczne aspekty⁶⁹.

Dodatkowo w II połowie XIX w. Kościół odegrał niebagatelną rolę w kreowaniu postaw narodowych. Powstaje w związku z tym pytanie, jak księża łączyli obowiązki wobec monarchii habsburskiej, Kościoła oraz kształtującego się nowoczesnego narodu polskiego? Przecież różnego rodzaju rocznice narodowe, upamiętnienia bohaterów narodowych, znajdowały miejsce celebracji właśnie w kościołach, przy kapliczkach, na uświęconej cmentarnej ziemi. Księża nie stronili od podniosłych kazań i nie szczędzili kropideł. Msze w intencji poległych „za Polskę” organizowano w Galicji np. przy okazji stulecia konfederacji

⁶⁶ W. Witos, *Moje wspomnienia*, cz. 1, Warszawa 1988, s. 198–200.

⁶⁷ Nawiązuję tu do rozważań metodologicznych zawartych w pracy: *Pokolenia albo porządkowanie historii*, wybór, wstęp, oprac. H. Orłowski, Poznań 2015.

⁶⁸ O politycznym zaangażowaniu księży jednak tylko kilka stron. E. Wojtusiak, *Duchowieństwo ludowe w diecezji tarnowskiej*, s. 122–124.

⁶⁹ Na temat nauczania biskupów w kwestiach społecznych i politycznych, choć w szerszym kontekście ziem polskich, w: Ksiądz R. Dzwonkowski SAC, *Listy społeczne biskupów polskich 1918–1914*, Paris 1914.

barskiej w lutym 1868 r.⁷⁰, setnej rocznicy I rozbioru w 1872 r.⁷¹. W następnych latach okazji tylko przybywało. Uroczystości pogrzebowe czy też powtórne pochówki wybitnych Polaków miały religijną oprawę i polityczną treść z całą paletą gestów i rytuałów. Stawały się one *de facto* politycznymi manifestacjami pod religijnym płaszczkiem⁷², traktowanymi zresztą podejrzliwie przez władze państwa. Poszczególne świątynie, sanktuaria pełniły zaś rolę odpowiednio za-inscenizowanych miejsc pamięci narodowej, przyciągając pielgrzymów. O elemencie religijnym w obchodach narodowych wspominali w swych tekstach Paweł Sierżęga i ksiądz Daniel Olszewski⁷³. A przecież równolegle z zaangażowaniem narodowo-patriotycznym należało wykazać lojalność wobec panującego i dynastii, odprawiać msze rocznicowe związane z urodzinami panującego itp. Jak radzono sobie z tymi dylematami?

Z tej perspektywy konieczne wydaje się pytanie o miejsce Kościoła katolickiego i symboliki z nim związanej w życiu politycznym monarchii habsburskiej. A więc nie tylko naszego narodu, ale państwa. Z lektury różnych prac poświęconych dziejom Galicji narzuca się wrażenie, że była to codzienność, która dziś nam umyka. Przecież każda sesja Sejmu Krajowego Galicyjskiego rozpoczynała się od nabożeństwa w katedrze lwowskiej. W samym Sejmie zasiadali wszyscy galicyjscy biskupi jako wiryliści. Podobnie w wiedeńskiej Izbie Panów. Kościół upamiętniał jubileusze związane z dynastią i panującym. W tym względzie pojawia się choćby potrzeba analizy treści listów i kurend biskupów galicyjskich.

Kolejnym ważnym polem przenikania się religii, religijności i polityki są dyskursy oraz pojęcia. Zwrócił na to uwagę na przykładzie socjalistów wspomniany już Andrzej Chwalba. Ów wpływ języka, czy też symboliki i retoryki religijnej, cechował oczywiście przede wszystkim media katolickie, choć kierowane często przez osoby świeckie. Mimo to w niektórych przypadkach mieliśmy do czynienia wręcz z sakralizacją dyskursu politycznego świeckiej prasy czy publicystyki. Próbką takiego stylu niech będzie artykuł z pisma „Związek Chłopski”, wydawanego przez Stanisława Potoczka, zatytułowany: *Kto powinien być posłem?*, w którym czytamy: „Uważać tu jednak powinni wyborcy, aby nie lada komu głosy swoje oddawać, nie dać się ugłaskać miłymi słóweczkami, lub porwać jakąś

⁷⁰ *Rocznice stuletnie*, „Gazeta Narodowa”, nr 50 z 29 II 1868, s. 3.

⁷¹ Np. w Samborze, „Gazeta Narodowa” nr 217 z 10 VIII 1872, s. 3.

⁷² G.P. Bąbiak, *Funeralia narodowe. Pogrzeby patriotyczne Polaków w czasach niewoli* (*Eseje historyczne*), Warszawa 2016.

⁷³ Oczywiście jest to tekst szerzej ukazujący tytułowe uroczystości. P. Sierżęga, *Obchody rocznicy unii lubelskiej na terenie Galicji w 1869 roku* [w:] *Galicja i jej dziedzictwo*, t. 15: *Działalność wyzwolenicza*, Rzeszów 2001, s. 179; tenże, *Obchody Kazimierzowskie w Galicji (1869)* [w:] *Galicja i jej dziedzictwo*, t. 15, s. 116–117; D. Olszewski, *Polska kultura religijna na przełomie*, s. 213–216. Trzeba zaznaczyć, że Olszewski wychodzi w swej pracy poza obszar Galicji.

ognistą mową człowieka, którego może pierwszy raz widzą i nie znają wcale, pamiętając na to, że «dzwon dlatego głośny, iż wewnątrz jest próżny». Pan Jezus przestrzega: «strzeżecie się tych, którzy przychodzą do was w odzieniu owczem, a wewnątrz są wilki drapieżne, z owoców ich poznacie je. Patrzcie na ich owoce, na ich pracę poprzednią; niech czyny ich świadczą za nimi, za nimi niech przemawiają»⁷⁴. Jest to doskonały przykład „przejęcia” języka religii na rzecz świata polityki. Interesująca byłaby zatem prowadzona pod tym kątem analiza zawartości prasy (chodzi nie tylko o tzw. programowe teksty, ale także zamieszczaną korespondencję itd.), publicystyki, mów wiecowych czy parlamentarnych. Pozwoliłaby ona na stworzenie mapy pojęciowej galicyjskiej kultury politycznej, a następnie zanalizowanie jej pod kątem elementów semantyki religijnej, szukania istotnych toposów, galicyjskiej frazeologii politycznej. W dyskursach tego rodzaju możemy zarazem znaleźć elementy długiego trwania pojęć. Na ich podstawie pokusić się o zrekonstruowanie wizji świata, państwa, polityki w różnych warstwach społecznych i jej przemiany w okresie galicyjskiej autonomii.

Wreszcie kolejnymi obszarami eksploracji, nad którymi warto się zastanowić, mogłyby być badania nad religijnością elit i środowisk politycznych, poszczególnych polityków, zmian zachodzących na tym obszarze. Nie jest to na pewno postulat łatwy do wdrożenia. Wymaga sięgnięcia do źródeł prywatnych, nierzadko „intymnych”, jak diariusze czy korespondencja rodzinna. Niejednokrotnie umiejętnego czytania między wierszami. To jednak przecież istotny, a chyba często pomijany aspekt osobistego stosunku do wiary i religii w życiu człowieka zaangażowanego politycznie. Na ile przekonania religijne miały wpływ na jego postawę polityczną i decyzje polityczne? Czy możliwe było odseparowanie tych dwóch sfer życia? Dziś spoglądając na świat elit politycznych, jako w potocznej ocenie przesiąknięty machiawelizmem (czyli instrumentalnie wykorzystujących religię i religijność), być może zbyt łatwo przechodzimy do porządku nad światem wewnętrznym doznań ludzi z „epoki przejścia”, uznając, iż musiał być podobny.

Podsumowanie

Niniejszy artykuł w ogromnym skrócie sygnalizuje tylko kilka problemów. Wskazuje na wybrane pola badań nad miejscem Kościoła katolickiego, religii i religijności w galicyjskim życiu politycznym polskiej (polskojęzycznej) społeczności. Ograniczono się przy tym świadomie tylko do wyznania rzymskokatolickiego, pomijając grekokatolików, żydów czy protestantów. Granice chronologiczne rozważań zakreślił tzw. okres autonomii. Jak już zaznaczono na

⁷⁴ *Kto powinien być posłem?* „Związek Chłopski” nr 5 z 1 III 1895, s. 36.

początku niniejszego artykułu, to istotny moment, gdy szerokie warstwy ludności dopuszczono do współdecydowania (nawet jeśli w skromnym zakresie) w sprawach austriackiej „polis” i jej fragmentu – Galicji. Język religijny, gesty, symbole, duchowni odgrywają ogromną rolę w dzisiejszym, wydawałoby się, zsekularyzowanym świecie. Jeśli tak, to jakie znaczenie musiał mieć ten obszar ludzkiego życia w Galicji przed stu kilkudziesięciami laty? Gdy naturalną, a nawet w odczuciu ogółu, niepodważalną była wizja świata kierowanego wyrokami Opatrzności? Aprobowali ją nawet wykształceni przedstawiciele inteligencji, a codzienny rytm życia dyktowały różnego rodzaju religijne rytuały, łatwo, wręcz naturalnie przenikające na obszar polityki. Cóż dopiero mówić o niższych warstwach społecznych. Kościół katolicki i religia zajmowały niewątpliwie istotne miejsce w kulturze politycznej Galicji. Czynniki te odgrywały ważną rolę w obrębie myśli politycznej, wpływały na wydarzenia polityczne, postawy. Badania na tym gruncie wydają się dopiero kiełkować. Otwierają się nowe kierunki. Celem niniejszego tekstu było zaprezentowanie tylko niektórych z nich. Wskazać tu trzeba możliwość studiów nad dyskursami, symboliką, zastosowanie metod antropologii historycznej, badań nad życiem codziennym, sięgnięcie do historii pamięci i jej konstruowania, spojrzenie na osobistą religijność świeckich uczestniczących w polityce. Wszystko to w niepowtarzalnym kontekście okresu galicyjskiej autonomii.

Bibliografia

Źródła

Archiwa

Centralne Państwowe Historyczne Archiwum Ukrainy we Lwowie, Archiwum F. Ziemiałkowskiego, Fond 93.

Lwowska Naukowa Biblioteka im. W. Stefanyka, NAN Ukrainy, Papiery Zaleskich.

Lwowska Naukowa Biblioteka im. W. Stefanyka, NAN Ukrainy, Archiwum Włodzimierza Koźłowskiego, Zespół 59, rkps 372, cz. 1.

Źródła drukowane

Arcybiskup Józef Teodorowicz (1864–1938). Studia i materiały, oprac. nauk. i red. J. Wołczański, Kraków 2017.

Bobrzyński M., Jaworski W.L., Milewski J., *Z dziejów odrodzenia politycznego Galicji 1859–1873*, Warszawa–Kraków 1905.

Bojko J., *Ze wspomnień*, Warszawa 1959.

Czechowicz K., *Korespondencja grekokatolickiego biskupa przemyskiego 1897–1914*, wydała A. Krochmal, Przemysł 1998.

Golian Z., *O moderantach, doczesnej władzy papieża i patriotyzmie chrześcijańskim*, Kraków 2022.

Kajsiewicz H., ksiądz CR, *Ksiądz a polityka*, wstępem opatrzył ksiądz J. Guzdek, Kraków 2000.

Katalog Tek Sapeżyńskich, red. D. Kościółek, Kraków 2013, s. 83–84.

Komar E., *Kardynał Puzyna (moje wspomnienia)*, Kraków 1912.

- Sikorski T., Wątor A., *Korespondencja i papiery polityczne Jana Gwalberta Pawlikowskiego z lat 1904–1914*, Radzymin–Szczecin 2014.
- Słomka J., *Pamiętnik włościanina. Od pańszczyzny do dni dzisiejszych*, Warszawa 1983.
- Sprawozdania stenograficzne z rozpraw galicyjskiego Sejmu Krajowego, 5 posiedzenie 1 sesji z 22 kwietnia 1861 r.*, Lwów 1861.
- Wątor A., *Na galicyjskim Podolu. Praca narodowa i oświatowa w relacjach uczestników do roku 1914*, Szczecin 2019.
- Witos W., *Moje wspomnienia*, cz. 1, Warszawa 1988.
- Wołczański J., *Listy biskupa Grzegorza Chomyszyna do arcybiskupa Józefa Bilczewskiego z lat 1904–1922*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 2003, 36/1, s. 235–251.
- Wołczański J., *Listy biskupa Leona Wałęgi do arcybiskupa Józefa Bilczewskiego z lat 1900–1922*, „Nasza Przeszłość”, t. 90, s. 181–386.

Prasa

- „Gazeta Narodowa” nr 217 z 10 VIII 1872, s. 3.
- Kto powinien być posłem?* „Związek Chłopski” nr 5 z 1 III 1895, s. 36.
- „Kurier Lwowski” nr 89 z 30 III 1899, s. 2.
- Nadużycie ambony*, „Kurier Lwowski” nr 297 z 26 X 1894, s. 1.
- Rocznice stuletnie*, „Gazeta Narodowa” nr 50 z 29 II 1868, s. 3

Opracowania

- Baliński W., *Kaplan Bożego miłosierdzia Ksiądz Zygmunt Golian*, Kraków 2022.
- Bąbiak G.P., *Funeralia narodowe. Pogrzeby patriotyczne Polaków w czasach niewoli. (Eseje historyczne)*, Warszawa 2016.
- Bernacki W., *Jednostka Naród Niepodległość. Myśl polityczna demoliberalów galicyjskich (1882–1905)*, Kraków 1997.
- Besier G., *Kirche, Politik und Gesellschaft im 19. Jahrhundert*, Oldenburg 2010.
- Bieś A. P., *Jan Badeni SJ (1858–1899). U początków ruchu społecznego katolików w Galicji*, Kraków 2012.
- Chwałba A., *Sacrum i rewolucja. Socjaliści polscy wobec praktyk i symboli religijnych*, Kraków 2007.
- Czajkowski J., *Kardynał Adam Stefan Sapieha*, Wrocław 1997.
- Dobrzański S., *Biskup Antoni Galecki wikariusz apostolski krakowski 1862–1879, Studia z Historii Kościoła w Polsce*, Warszawa 1972.
- Dziadzio A., *Cenzura prasy w Austrii 1862–1924. Studium historyczno-prawne*, Kraków 2012.
- Dziadzio A., *Ochrona prawna Kościoła i religii katolickiej w monarchii austriackiej w świetle konfiskat prasy galicyjskiej (XIX/XX w.)* [w:] *Spółeczeństwo a władza. Ustrój, prawo, idee*, Wrocław 2010, s. 529–558.
- Dziadzio A., *Osobowe prawo małżeńskie w Austrii na tle stosunków państwo – Kościół katolicki (XVIII–XIX w.)*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa”, Kraków 2004, s. 107–120.
- Dziadzio A., *Wolność wyznania i sumienia a przymus religijny w austriackiej monarchii konstytucyjnej 1867–1914*, „Zasopismo Prawno-Historyczne”, [Poznań] 1993, t. XLV, s. 65–85.
- Dzwonkowski R., ks., SAC, *Listy społeczne biskupów polskich 1918–1914*, Paris 1914.
- Feldman W., *Stronictwa i programy polityczne w Galicji*, t. 2, Kraków 1907.
- Gąsiewski W., *W Bogu tylko człowiek tu zwycięża. Działalność religijna, społeczna i patriotyczna ks. dr Adama Kopycińskiego jako proboszcza parafii Gawłuszowice w latach 1893–1914 – przyczynki biograficzne*, Mielec 2010.
- Hajko G., *Arcybiskup Bolesław Twardowski (1864–1944). Metropolita lwowski obrządku łacińskiego*, Rzeszów 2010.

- Himka J.P., *Kościół greckokatolicki a procesy narodotwórcze wśród Ukraińców w Galicji*, „Znak” 1985, nr 4, s. 41–52.
- Historia Kościoła w Polsce*, t. 2: 1764–1945, cz. 1: 1764–1918, red. B. Kumor i Z. Obertyński, oprac. J. Ataman, Warszawa 1979.
- Hoff J., *Mieszkańcy małych miast Galicji Wschodniej w okresie autonomicznym*, Rzeszów 2005.
- Jabłońska-Deptuła E., *Legenda polska. Kościół – religia – patriotyzm 1764–1864*, Warszawa 2015.
- Jakubowski-Tiessen M., *Religion zwischen Kunst und Politik: Aspekte der Säkularisierung im 19. Jahrhundert*, Göttingen 2004.
- Janowski M., *Dzieje Galicji jako problem historyczny – po latach*, „Kwartalnik Historyczny”, 2009, z. 2, s. 8.
- Janowski M., *Inteligencja wobec wyzwań nowoczesności: dylematy ideowe polskiej demokracji liberalnej w Galicji w latach 1889–1914*, Warszawa 1996.
- Kącki F., *Ksiądz Stanisław Stojałowski i jego działalność społeczno-polityczna*, Lwów 1937.
- Kołbuk W., *Galicyski episkopat greckokatolicki wobec Polaków i kultury polskiej*, „Roczniki Humanistyczne” 1996, t. XLIV, z. 7, s. 299–316.
- Kracik J., *W Galicji trzeźwiejącej, krwawej, pobożnej*, Kraków 2008.
- Król-Mazur R., *Działalność polityczna arcybiskupa Józefa Teofila Teodorowicza w latach 1888–1923*, Kraków 2013.
- Kudłaszyk A., *Ksiądz Stanisław Stojałowski. Studium historyczno-prawne*, Wrocław 1998.
- Kuzicki J., *Orężem i pracą: życie i działalność Walerego Wielogłowskiego (1805–1865)*, Rzeszów 2005.
- Ludwikowski Rett R., *Polityczny rodowód stereotypu Polaka-katolika*, „Zeszyty Naukowe UJ. Studia Religiologa”, z. 3, Kraków 1978.
- Ludwikowski Rett R., *Szkice na temat galicyjskich ruchów i myśli politycznej (1848–1892)*, Kraków 1980.
- Łunczewski M., *Odwieczny naród. Polak i katolik w Żmijce*, Toruń 2012.
- Marchel S., *Obraz i zadania Kościoła katolickiego w Galicji przelomu XIX i XX stulecia w pismach kardynała Jana Maurycego Puzyny (1842–1911)* [w:] *Rola Kościoła w dziejach Polski. Kościoły w Rzeczypospolitej*, red. J. Krochmal, Warszawa 2017, s. 235–249.
- Marchel S., *Przyczynek do biografii kardynała Jana Maurycego Puzyny (1842–1911)*, „Echa Przeszłości” 2020, XXI/2, s. 121–152.
- Matusik P., *Nadeszła epoka przejścia. Nowoczesność w piśmiennictwie katolickim Poznańskiego 1836–1871*, Poznań 2011.
- Micińska M., *Ksiądz Ludwik Ruczka. Opiekun sybiraków z 1863 roku – polityk galicyjski – proboszcz Kolbuszowej*, Warszawa 2015.
- Mrówczyński J., *Ks. Walerian Kalinka. Życie i działalność*, Poznań–Warszawa–Lublin 1972.
- Nowak A., *Słownik biograficzny kapłanów diecezji tarnowskiej 1786–1985*, t. 1–4, Tarnów 1999–2004.
- Nowak M., *Dwa światy. Zagadnienie identyfikacji narodowej Andrzeja Szeptyckiego w latach 1865–1914*, Gdańsk 2018.
- Olszewski D., *Polska kultura religijna na przełomie XIX i XX wieku*, Warszawa 1999.
- Osadczy W., *Święta Ruś. Rozwój i oddziaływanie idei prawosławia w Galicji*, Lublin 2007.
- Osterhammel J., *Historia XIX wieku. Przeobrażenie świata*, Poznań 2013.
- Pałach S., *Ksiądz Stanisław Stojałowski: obrońca ludu polskiego*, Marki 1999.
- Pałka Z., *Ks. Leon Pastor (1846–1912)*, „Rocznik Kolbuszowski” 2011, 11, s. 97–106.
- Piech S.L., *Wychować dla Kościoła i państwa. Formacja elity duchowieństwa galicyjskiego w Wiedniu 1775–1918*, Kraków 2012.

- Pietrzak J., *Myśl społeczno-polityczna ks. Stanisława Stojalowskiego* [w:] „Rodzinna Europa”. *Europejska myśl polityczno-prawna u progu XXI wieku*, red. P. Fiktus, H. Malewski, M. Marszał, Wrocław 2015, s. 171–183.
- Pijaj S., *Działalność Jerzego Czartoryskiego i Stefana Kaczaly na rzecz zawarcia ugody polsko-ukraińskiej w Galicji w latach siedemdziesiątych XIX wieku* [w:] *Galicja: studia z dziejów społeczno-gospodarczych*, Kraków 2017, s. 161–180.
- Pokolenia albo porządkowanie historii*, wybór, wstęp, oprac. H. Orłowski, Poznań 2015.
- Porter-Szücs B., *Wiara i ojczyzna: katolicyzm, nowoczesność i Polska*, Warszawa 2022.
- Pudłocki T., *Iskra światła czy kopcząca pochodnia? Inteligencja w Przemysłu w latach 1867–1939*, Kraków 2009.
- Rek T., *Ksiądz Eugeniusz Okoń*, Warszawa 1962.
- Rohdewald S., *Götter der Nationen. Religiöse Erinnerungsfiguren in Serbien, Bulgarien und Makedonien bis 1944*, Köln–Wien–Weimar 2014.
- Rymar S., *Ksiądz Wojciech Stepek*, „Nasza Przeszość”, [Kraków] 1961, t. 13, s. 269–286.
- Saurer E., *Die politischen Aspekte der österreichischen Bischofsernennungen 1867–1903*, Wien 1968.
- Semczyszyn M., *Galiczyjskie wybory. Działalność Centralnego Komitetu Wyborczego w Galicji Wschodniej w latach 1867–1906*, Warszawa 2014.
- Sieghart R., *Die letzten Jahrzehnte einer Großmacht. Menschen, Völker, Probleme des Habsburger-Reichs*, Berlin 1932.
- Sierżęga P., *Obchody Kazimierzowskie w Galicji (1869)* [w:] *Galicja i jej dziedzictwo*, t. 15: *Działalność wyzwolenicza*, Rzeszów 2001, s. 74–145.
- Sierżęga P., *Obchody rocznicy unii lubelskiej na terenie Galicji w 1869 roku* [w:] *Galicja i jej dziedzictwo*, t. 15: *Działalność wyzwolenicza*, Rzeszów 2001, s. 146–199.
- Skinner Q., *Metoda historyczna i wolność republikańska*, Toruń 2016.
- Sroka Ł.T., *Rada Miejska we Lwowie w okresie autonomii galicyjskiej 1870–1914: studium o elicie władzy*, Kraków 2012.
- Stankiewicz W., *Okoń Eugeniusz (1881–1949)* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXIII, Wrocław 1978.
- Stomma L., *Antropologia kultury wsi polskiej w XIX wieku oraz wybrane eseje*, Łódź 2002.
- Szczurowski R., *Socjaliści w polskiej publicystyce katolickiej lat 1878–1918*, Kraków 2001.
- Szlachta B., *Ład – Kościół – naród*, Kraków 1996.
- Szymczak D., *Galicyjska „ambasada” w Wiedniu. Dzieje ministerstwa dla Galicji 1871–1918*, Poznań 2013.
- Świątek A., *Gente Rutheni, natione Poloni. Z dziejów Rusinów narodowości polskiej w Galicji*, Kraków 2014.
- Tarnowski S., *Kardynał Dunajewski: ksiądz biskup krakowski: wspomnienie pośmiertne*, Kraków 1894.
- Wojtusiak E., *Duchowieństwo ludowe w diecezji tarnowskiej 1868–1918*, „Nasza Przeszość. Studia z dziejów Kościoła i kultury katolickiej w Polsce” 1974, t. 41, s. 77–134.
- Wójtowicz-Huber B., *Ojcowie narodu. Duchowieństwo greckokatolickie w ruchu narodowym Rusinów galicyjskich (1867–1918)*, Warszawa 2008.
- Wysocki W.J., Żak A.C., *Biskup Władysław Bandurski*, Pruszków 1997.
- Zieliński Z., *Mit „Polak-katolik”* [w:] *Polskie mity polityczne XIX i XX wieku*, red. W. Wrześniński, Wrocław 1994.
- Zięba A.A., *Mniejszości Galicji w przededniu wojny. Perspektywy przegranych i zwycięzców Wielkiej Wojny: zbiorowe tożsamości i indywidualne doświadczenia w Europie Środkowo-Wschodniej (1914–1921)*, cz. I: *Imperialne obawy, narodowe nadzieje i rozczarowania*, red. A. Nowak, Warszawa 2018.

Ziębińska B., Sozańska D., *Polityka społeczna w Krakowie na przełomie XIX i XX wieku: konserwatyzm i katolicka myśl społeczna*, Kraków 2021.

Lysty myn. Floryana Zhyemyalkovs'koho do ep. Ivana Stupnyts'koho, „Zapysky Naukovoho To-varystva im. Shevchenka” 1908, t. CXXXV, s. 121–133.

Church, religion and religiosity with regard to Polish political life in Galicia in the era of autonomy. State of the research and research postulates

Summary

The role of the Catholic Church in the history of the Polish state and society is immense. The Church gained additional significance during the period of national subjugation. The clergy often engaged in patriotic activities, while the laity sought solace in religion. With the development of nationalism, there was an increasing symbiosis between the nation and Catholicism. The involvement of priests in political actions also caused political tensions, particularly in the autonomous Galicia. So far, there has been a lack of synthesis dedicated to analysing the place of the Catholic clergy and religion in Galician political culture. This article attempts to present a summary of the scholarly achievements in this field and put forward several research postulates.

Keywords: Galicia, Catholic Church, political culture, religiosity